

pal ezelőtt is kétes hírű hölgyek társaságában előkelő férfiak surrantak be. A polgári házak szállodákká alakultak át. Mosókonyháink izgatott, ideges és fáradt emberek egy éjszakára való szomorú menedékhelye lett. Csupán mi aludtunk kényelmesen és viszonylag nyugodtan ágyainkban, akiknek meg volt a reményünk és ígéretünk arra, hogy apámat felmentik... És nyugodtan aludtak apám barátai is, a fogházigazgató, a svábkéjú mosódatulajdonos, az ócskavaskereskedő és mindnyájuk védőangyala a hatalmas testű, vastagnyakú, szuszogó Klein doktor... Csak az ő elégedett mosolyú arcukra emlékszem határozottabban, szinte önmagamtól is undorodva azokból a napokból, amikor ránk szakadt a háború.

A többiek arcára csupán a mosókonyha füstös menyezete emlékeztetik, melyre tágranyított szemeikkel ezekben az órákban bizton rámeredtek, fülükben a katona vonatok zakatolásával és kedveseik zokogásával.

Julius huszonnyolcadika, mintha letépte volna házunk beragadt ablakait, a cifrarácsos kaput és a rogyanó kerítést a kert körül. Az ismeretlen férfiak, akik apám oldalán először érkeztek a városi háborús estéből, szigeti létében meghuzódó polgári házunkba behozták a világ kegyetlen valóságát, melyről e ház a háború kitörése napjáig mit sem tudott.

A VÉGSŐ PROBLÉMÁK EMBERE: KARINTHY FRIGYES

Irta: KEMÉNY GÁBOR

Író volt, költő és filozófus, nyugtalan lelkű lélekkutató, tragikus alapérzésű humorista. Hogy tragikus sorsú ember és lángelme is volt, azt csak hirtelen halálakor éreztük meg. Talán sokoldalú munkája, mely őt nem egyszer a polihisztorság fényes régióiban mutatta, okozta azt, hogy életében nem foglalkoztunk vele egybefogó értékeléssel hozzáméltó módon. Talán szokatlanul dinamikus munkatempója is oka volt ennek, hiszen három évtized óta kötötte le érdeklődésünket karrikatúrákkal, ötletekkel, drámákkal, mélyértelmű versekkel, humoros beállításokkal, komolyan vagy mosolyogva, de mindig nyugtalanítva és mindig gondolkodásra kényszerítve. Talán mások is érezték azt a reálitásnak is beillő szimbólumot, amit én éveken át éreztem, mikor a napilapok irodalmi és egyéb szenzációit átböngészve mindig *utoljára* hagytam a Karinthy-cikket abban a tudatban, hogy az egészen *más*, mint a többi, hogy az véges, apró dolgokról szólva is művészi inspirációval mutat a végtelen perspektívák felé. A Karinthy-cikk, költemény vagy karcolat mindig valami piece de resistance, a szellemi élmények olyan koronája, amit mindentől egészen elkülönítve, zavartalanul kell élvezni.

Abban az időben élte fiatalságát, mikor Pulszkyék, Ágoston Péterék, Jásziék a szociológiában és politikai életben, Ady Endre és Móricz Zsigmond az irodalomban döbentették a magyarságot az elintézetlen kérdésekre, de Karinthy *másképpen* reagált az elintézetlenségekre, mint nagy kortársai. Őt *az ember* jobban érdekelte, mint *az egyes emberek* és *az egyén* jobban, mint a *tömegek*. Egyéni munka és az élet egybeforrott nála s ennek mindig az egyéni erő minél hiánytalanabb kifejtése volt a kimondott vagy ki nem mondott célja. A robbanó feszültségekig kifinomult kritikai szellem volt, fanatikus megértője és meghirdetője az *új embernek*, az *új individuumnak*, olyan ember, aki nyugtalan és máso-

kat is nyugtalanító elmemunkával keresi a dolgok lényegét, végső értelmét. Ha nyugaton látja meg a napvilágot vagy földbirtokosnak születik nálunk és gondtalanul él, talán ő folytatta és fejezte volna be az igazságot és megnyugvást kereső ember tragédiáját, de mivel csak napról-napra élő magyar újságíró volt, változatos s majdnem meghatározhatatlan műfajokban kereste a dolgok lényegét. Ez a nyugtalan lényegkeresés hozzá is fűzte irótársaihoz, de el is különítette tőlük, ők gyors megoldásokat kerestek a régi sebekre és régi sérelmekre s művészetükkel a keserű mai napon a jobb holnapot szolgálták s erre összefogtak szociológusokkal, politikusokkal, mozgalmi emberekkel. Ady Endre, Móricz Zsigmond, Ágoston Péter, Achim András, ha más módon is, de egy táborban küzdenek. Karinthy, habár lelke bőrén érzi a primitív és megoldatlan helyzet minden keserűségét, se pártban, se táborban nem tud elhelyezkedni. Felérez minden apró bajra — hiszen az ő élete is apró bajok nagy sorozata — de mindig sub specie aeternitatis keresi a megoldásokat s elméjének első és utolsó tudatos megrezdülésével mindig a dolgok lényegét kereste, kutatta. Nehezen felejtjük el néhai Böhm Károly professzor heroikus kijelentését: „Tizenegy évig gondolkoztam az okság törvényén“. Nos: Karinthy Frigyes évtizedeken át kereste fáradhatatlanul az emberi és társadalmi jelenségek végső értelmét s ez sokkal igazabb és komolyabb munka volt, mint ahogyan sejteni lehetett volna az olvasók magatartásán, akik meglepetve tapsoltak Karinthy elmésségeinek. Szinte azt mondhatnók, hogy ez a félreértés vagy rosszulértés is forrása volt nemcsak sikereinek, de egyéni belső tragédiájának is. Barátok és ellenfelek országszerte kacagtak az *Igy írtok ti* robbanó humorán, egyrésztől csak a szellemeskedést sejtve benne, másrészt ebből meritve argumentumot Ady Endre, Móricz Zsigmond és a többi nyugatosok ellen. Kevesen gondoltak arra, hogy az *Igy írtok ti* karrikatúráiban nemcsak az írók gyengéjét, de belső lényegét is megérezttette s hogy a lelki beleélésnek mily intenzitása kellett ahhoz, hogy Adytól Ibsenig vagy Zoláig megértse azt a sokrétű lelki folyamatot, mely az élő és elhunyt írók agyában végbement.

„Mit mondják, Frici, a legjobbkor...“ — mondta Móricz Zsigmond Karinthy halálakor és az irótársnak tragikusan igaza van. Ha már életében is többen értették „félre“, mint amennyien megértették Karinthyt, nem nehéz elgondolni, mi lett volna sorsa ma, amikor a tettek dinamikája előtt szerényen megkushad a gondolat. Karinthy nál, mivel élete s írásműve egyazon művészi magatartás kivételése volt végzetes konfliktust idézett volna elő a kompromisszum — vagy mit is beszélünk: talán már az is ennek a konfliktusnak következménye volt, hogy mikor pihenő idejében gyagyot olvasott össze és gondolt át az íráshoz, hogy másnap kenyerét megkeresse, egyszerre élettelenül esett a földre. Pár héttel ezelőtt írta sirnivalóan keserű szatiráját — az író beszélgetése a csecsemővel — melyben az átfarmálásokról van szó s melyben a csecsemő megkérdi, nem lehetne-e neki borjúvá átképződni, mert jövőjét így biztosabbnak látná, — ahol ily radikális átképződések vannak, ott jókor hal meg a gondolat embere...

Igen: konfliktus és harc volt neki az írás, mert mindig azért kereste a lényegét, hogy ezzel nagyobb és emberibb életlehetőségek felé tántsa az emberi szellemet és életet. Gondoljunk sok munkái közül a *Holnap reggel* Előszavára és drámaanyagára. Nem pillanatfelvételeket akar adni, még ha így is gondolja a felületes olvasó: „Kinzó kétely él bennem — írja — aggodalmas ösztön, hogy az életnek minden pillanatába az egész életet lássam; megkérdezem a leeső kőtől: honnan esel,

hová és miért? egyazon mértékkel mérjem a szellőt és vihart. Mindig az Abszolútat kerestem s tudom, hogy ahhoz erő kell, izmokat feszítve készültem neki a munkának —, de mire meg voltak az előkészületek, elillant és megfakult az Ő képe s ahol imént a szűz és tiszta, fiatal igazság meztelen alakja állott modellül a dobogón, hogy papírra vessem, most fogatlan szájjal, puffedt hasával vigyorgott rám a vén, tarfejű kétség.“ Kétségek, problémák kísérik őt, mint a sötét gond Horatius lovasát, az élete abból áll, hogy meg akarja érteni az ember életét, meg akarja fogni annak végső értelmét, mely nem olyan, mint a látszat mutatja, mely másforma, mintahogy mi hisszük és hogy mi a valóság, azt néha az *élet álomszerűsége* vagy a torztükör mutatja meg legtisztábban. Tudja, hogy az álom hibás okoskodásával szintén nem mutatja meg a tiszta valóságot, de a zűrzavaros álom egyetlen pozitívuma éppen az álomra való ráeszmélés, hogy *tudjuk*, hogy csak álmodunk s hogy a valóság világában minden másképp van, mintahogy hisszük:

„Már most, hogy odakünt mi van, az álom hibás okoskodásával ugysem találjuk el soha — az egyetlen dolog, amit tehetünk, hogy *kiáltunk* egyet, akármit, akármilyen formában, de szívből és indulatból őszintén azzal a fájdalmas kiáltással, amit a gonosztól való félelem s a jó utáni vágy sajtol ki szívből és talán akkor, e hang fizikai erejétől felébredünk nyomasztó álunkból. Kiáltunk, sirjunk vagy nevéssünk, mindegy, — de szívből sirjunk vagy szívből nevéssünk — mert ami ezen túl van, dogmák és hitvallások, csak mélyebben furja fejünket az álom sötét vjébe. Mozogjunk, induljunk meg a sötétben, tapogatózzunk akármerre! — mindegy — hátha éppen ebben az irányban van ama vizek felszine, ahol egyszer majd sok ezer év múlva kidugja fejét a mélységben és butaságban és sötétségben és hazugságban fetregő ember.“

Az életet akarja ábrázolni Karinthy, az élet törvényét keresi a drámában is, a Holnap reggel hőseiben is, még a hősök hazugsága révén is, ha reménykedik benne, hogy a hazugság nyomán a tökéletes igazsághoz jut. S a drámaíró ezt — *megcsinálhatja*. Mert ő nem *megjósolja*, hanem *előidézi* a jövőt. Ha korlátolt akarattal is, de mégis akarral. Ember Sándor, a dráma hőse azon az uton halad, melyen el kell pusztulnia. Szeretője hazugsága, a csábító cinizmusa, a környezet elítéletei mind a pusztulás felé mutatnak. De ha az ember *akar* átalakulni, *akar* az elítéletekkel szembeszállni, akkor mindent újra értékel s akkor a hűtlen asszonnyal is újra boldog lehet, mert már nem szerelmes belé.

Karinthy hisz az egyéni akarat misztikus erejében, de — nem hisz a tömegakaratban. „Tömegnek nincs akarata — írja a Holnap reggel Előszavában — de lehet az egyénnek és kell is, hogy legyen. Ezért ostobaság, mikor tömegekre alkalmazunk jelzőket, melyek egyénre illenek. Hűtlen Olaszország, kalmárlelkű Anglia, csupa logikai tévedés. Minél nagyobb egy tömeg, annál inkább szervezetlen jelenség és annál inkább alkalmazhatók rá a mechnika megmásíthatatlan törvényei, de az egyénre új és megváltoztatható törvényt kell keresni, az élet törvényét. Végzettragédiája csak nemzeteknek lehet, egyénnek soha.“

Aki egyszer a Karinthy-mű gondolatrendszerét fel fogja dolgozni s Karinthy szociális állásfoglalására keresi a feleletet, az újra meg újra vissza fog térni az előbbi idézethez és meg fogja benne a forrását találni Karinthy legegységesebb nézeteinek és legegységesebb csalódásainak. A *nagy összefüggések* embere volt. Nem lehet mondani, hogy pusztán an und für sich érdekelték őt a részletproblémák. Sőt ellenkezően: a részletkérdéseket azért látta oly megdöbbentő világításban, mert mindig az

egész étellel, sőt az egész univerzummal hozta összefüggésbe, de tragikus tévedése az volt, melybe már sok elődje sodródott és sok utódja fog belesodródni, hogy nem hitt a tömegváltás, a tömegfejlődés lehetőségeiben, ellenben korlátlanul hitt az egyéni fejlődésben s abban, hogy az új világot ezek a ma még alig elgondolható tökéletes egyének fogják megteremteni. Ő hatalmas képzelőerejével, lebilincselő tudásával, a fogalmakat jól fedő kifejezésformáival s varázserejű görbe tükrével meg is tudta világítani az emberek, a dolgok igazi lényegét, az *Új Encyklopédiában* csodálatos ötvösművészettel tisztázta az új fogalmakat s a *Capilláriában* Swiftet utolérő gyilkos, sőt öngyilkos szatírával mutatta be az egész társadalmi kérdést a nőprobléma szintje felől. Az a sok könnyedén odavázolt komikus bohóság, mely a házaselet viszásságait kacagja elénk, azok a rémes kis áldozati bullokok, melyek az oihák csemegés tényérjairől *az ember megrémült tekintetével merednek az utazóra*, a cseléd-lakájsorban sinylődő, illuzióktól részeg himek, a csupa indulatszavakkal beszélő oihák — mutato nomine — a mi egész polgári világunk s a kacagáson és rémületen át meg kell éreznünk, hogy a kulimódra építő bullokok mi magunk vagyunk s a magunk száználmas voltára riadunk az oihák rabsorsban fetregő szolgálban: „Ő inkább azt ajánlaná — így szól az oihák királynője — hogy mielőtt piramist kezdünk építeni, előbb talán azt kellene elintézni azzal a sok tudománnyal és tehetséggel, amivel dicsekedtem, hogy az ember az egyre növekvő és sűrűsödő okossággal és bölcsességgel, amit felhalmoz magában egy életen keresztül, ne forduljon fel és dögölgjön meg ötven-hatvan éves korában, magával rántva a semmibe, minden tapasztalatát, amiknek gyűjtését az ujszülöttnek aztán újra kell kezdeni.“ Igen ez a circulus vitiosus az igazi tragédia, itt nem nőtényekről van szó, akik kegyetlenek és könyörtelenek és nemcsak bullokokról, akik Zarathustra-könyvlapokon hisznek, hogy velejük jó csemegéül szolgáljon az uralkodó nőknek és nemcsak arról a rettenetről van szó, hogy a fajfenntartó bullokok a nők méhlepényéből vagy ürülékéből válnak ki — itt az emberi élet miértjére keressük lázasan az íróval együtt a feleletet. Az emberi élet miértjére. És a mi életünkre és a mi legközelebbi problémáinkra. Hiszen nálunk is 50-60 éves korban, sőt ennek előtte is nagyon szabályszerűen fordulnak fel az emberek, ezt ne venné észre a költő, a gondolkodó, aki biztosan a maga sorsát is megpéldázta az ötvenéves emberek hullásával? Biztosan igen, de Karinthy a polgári társadalom és polgári ideológia embere és hogy a polgári liberáliszmus mennyire nem kedvezett *általánosságban* az egyéni erők kifejtésének, azt csak akkor veszi észre őszinte megdöbbenéssel, mikor a berlini Olimpia harsogó ünnepei alkalmával világnézeti sikra került a kérdés: *vajjon a szellemi erőt vagy a fizikai erőt illeti-e az elsőség?*

„Owens dicsőségét nem vitatom — írja Karinthy a *Pesti Napló* 1936, VIII. 9. számában, — de nyilvánvaló, hogy sportban azok a fajták és törzsek a legerősebbek, melyeknek kulturához és civilizációhoz legkevesebb közük lévén, leginkább vannak rászorulva a testgyakorlásra“. És nemcsak a szellemi, de minden komoly munkásnak panaszja szól Karinthy szavaiból: „Nektek könnyű, ti Berlinből visszatértetek, kiki a maga mesterségéhez, senki nem követeli tőletek, hogy most aztán segítsetek a lassú és ügyetlen világon, ha olyan ügyesek vagytok, de mi egy életen át érezzük a felelősséget és a hivatást, amit a szellem és a lelkiismeret embere vállalt magára, reménytelenül, az élet gyakorlati oldalával szemben.“ Érezzük, igenis érezzük nemcsak a felelősséget, de a tragédiát is, hogy amidőn biztunk a polgári fejlődés végtelenségében,

ugyanakkor determináltuk a brutális, a nyers erők uralmát és kockáztattuk az épület befejezését, melyen egy életen át oly sok buzgalommal fáradtunk. Veszélybe jutottak az értékek, melyeket a sors ránk bízott s ha egyelőre negative is, de annál jobban bebizonyosodott, hogy a kivételes helyzetű vagy kivételes értékrangra jutott egyesek sohasem pótolhatják azt, amit a tömegenergiának kellene elvégeznie. Ez az élmény — *Számadás a talentomról* c. remekbe készült költeménye bizonyossága ennek — Karinthyt is meglepte:

*„Mit tudom én, mi lesz itt, meddig birom az ostoba harcot
Melyben még azt a nyomorult obulust is kirigylük a számból.
Nem félem a halált, de gyűlölöm a gyilkos emberevést.“*

Víziók gyötrik, hogy hiába volt minden, a tömeg még az emlékezetét is eltapossa. Nyilvánvaló, hogy itt nem az építő, munkásemberek szolidáris tömegéről van szó, de oly polgári tömegekről, akik hosszú idő óta ujjászületést hirdetnek s akik mégsem hagyják élni a szellem emberét, tehát a legépítőbb embert:

*Itt minden reggel újra kell szülni magam, újra perelni
Kézzelem és lábbal esküdni, hogy élek és van jogom élni.*

Az élet él és élni akar, a költő minden formában érvényesíteni akarja a benne rejlő értéket s mint gyermekhegedű, mint toledói penge, mint ravasz szerkezetű drága zsebóra, mint teherhordó teve a karavánban, mint papagáj és gramofon, mint klarinét és cimbalom akar élni és hatni, végül mint politikus szervez pártot:

...de ehhez persze kiabálni kell és váltani színeket

*Zöldet és feketét és barnát aszerint, mi az alap hangulatokban
Hát hiszen akkurátos kaméleon-gyík lett belőlem, az már aztán igaz
Éppen csak az volt a baj, mintahogy utólag mindig kiderült,
Hogy mindig elvitettem bármily gyorsan forgattam színt és köpenyet
Zöld alapon kék voltam, kéken sárga, sárgán fekete, fehér a feketén
Nem úgy, mint a nagysikerű proféták s váteszek, kik harags-dacosan
Nyáron meleget prédikálnak s télen hideget, fittyet hányva veszélynek
Én nagy ravaszul mérsékletet és hagyományt hirdettem a forradalomban
S forradalmat és haladást mikor jött a Mult fehér lepedőben.
Emlékeztek még a Schöberl-pamlagra, mely nappal szék éjjel ágy —
Hát én egy olyan Schöberl-butor voltam, egyetlen példány a gyárból,
Amelyik nappal nyugodalmasan szétterül, hívogatva aludni,
Éjjel meg ugrálni kezd a szegény fáradt polgár párnája alatt.
Végre is mit tettem, hasznos akartam lenni kétségbeesetten,
Ha nem megy dicsfényrel és babérkoszorúval, hát menjen akárhogy,
Ha nem kell szívemből a vér és nem kell az agyvelő koponyámból,
Hát akkor itt van üres koponyám s mellemből ez a görcsös izom
Összelappadva, mint a dűd, melyből kifújták a levegőt.
S akkor volt, hogy tetszalottat mimeltem, elhagytam temetni magam
Hogy majd a nyű lekoppaszt és csontjaimat kidobálja a föld:
Főzzenek enyvet belőlem vagy akármit, csak ne vesszek kárba egészen.
De furcsán jártam, halljátok, az a föld kijutott a régi Amerikába,
Amikor nem volt még Hollywood, tehát a maréknyi göröngyből
Amiben testem pihent, nem hirneves filmszerző szökött fel az égre,
Hanem egy törpe cserje csak fekete bogyókkal és gumógyökerekkel.
Arra járt Drake Ferenc, aki mint tudjuk, a burgonya felfedezője*

*És visszahozott és krumpliszivem dagadozva remélte,
Hogy most végre megismer és méltányol hálátlan Európa hazám:
Ugy is látszott, ám balsorsom nem hagyott el, az új eledelt
Nem értették, azt hitték a bogyója ehető s mert fanyar volt és keserű,
Tűzre dobták, nem kellett s csak később, mikor már égett a máglya
Jöttek rá a jó sült krumpli szagról miként kellett volna kezelni
Igy hát Gazda, látod, magam is elkövettem minden lehetőt
Éltem és igyekeztem és kereskedtem és kerestem a kamatot
Földormán és a föld alatt is és pengettem s gurítottam előre
Amit kaptam és nem tehetek róla, hogy mindig visszagurult.*

És itt kapcsolódik az egyén tragédiája Európa tragikus sorsába; a mai Európa nem óhajt élni, csak megdögleni óhajt, most már csak magának dúdol a költő, magát mulatja elméleti kérdések egyenletével és keresi az ismeretlen kibontakozást. A rábizott talentumhoz nem tett semmit, ime a végső elszámolás:

*Igy találtam ezt a világot, mikor idehoztuk s most ha úgy érzed
Hogy úgy hagyom itt, ahogy találtam, semmi se változott, ám te ítélj:
Gáncs vagy jutalom, mindegy már s „ama külső Sötétség“ se segít.
Esküszöm: nem fogok sirni és csikorgatni fogam odaát.*

A végrendeletként ható nagyszerű Számadást olvasva elmondhatjuk: *nem úgy hagyta itt a világot, ahogyan találta.* Munkái élő értékek maradnak s mély hite és fájó csalódásai egyformán pozitív értéket jelentenek az új világ felépítésében.

EGY ÚJ ENCIKLOPEDISTA : KARINTHY FRIGYES

Irta: PAP GÁBOR

A magyar irodalom kétségtelenül nagy halottját gyászolja Karinthy Frigyesben. Egyike volt azon íróknak, akik korszakot nyitottak és ezt a korszakot le is zárták. Nem halálukkal zárták le, hanem jóval előbb. Az utolsó tiz-tizenöt év a magyar irodalom regresszív erjedési kora, a „konzervatív haladás“ kora, végül a mostani, a zárt hideg kasztosodás kora, amely megmerevedetten áll szemben minden liberális elgondolással és áramköre egyre kihagy. Irodalmat vagy politikát nehezen lehet szabadság nélkül elképzelni. A szabadság sohasem korlátlan, de viszonylagosan kedvező lehet valamely szellemi tényező felfejlődésére. Karinthy kedvező politikai atmoszférában lépett a porondra. Magyarországon akkor bontakozott ki a nemzeti tökéstedés, az Ausztriától való elkülönülés, az önálló ipar és kereskedelem korszaka. A feudalizmus likvidálása erősen érezte hatását a szellemi termékek terén. A francia forradalom nyugatról jött. Száz évig kellett csoszognia, míg eredményeivel a magyar rónára lépett. A kapitalizmus — a szabadsverseny jegyében — egyrészt hitbizomány, másrészt németellenes volt. A kilencszázas évek elején, — amikor Karinthy feltűnt, — némileg kijegecesedett a köztudatban az érzés, hogy a nehézkességnek, maradiságnak, parlagiasságnak nagy részt a megcsontosodott nagybirtok és a nehéz páncéltatú németesség az oka. Nem véletlen, hogy az akkori ifjuság hevesen kapaszkodott a nyugat műveltsége, szabadsága, hőségesebb szellemi kiteljesedése felé. A *Nyugat* című folyóirat a véletlen